

5. Onischenko N. V. Teoriya i praktika nadannya ekstrennoi psihologichnoi dopomogi postrazhdalim u nadzvichainih situacijah : dis. d-ra psihol. nauk / N. V. Onischenko. – Nacionalni universitet civilnogo zahistu Ukraini. – X., 2015. – 392 s.

6. Timchenko A. V. Psihologicheskie aspekti sostoyaniya, povedeniya i deyatelnosti ludei v ekstremalnih usloviyah i metodi ih korrekcii / A. V. Timchenko. – X. : Izd-vo XVU, 1997. – 168 s.

УДК 159.9

Назаров О.О., к. психол. наук, професор, перший проректор з навчальної та методичної роботи НУЦЗУ, e-mail: PDOU@nuczu.edu.ua

Кучеренко С.М., к. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Kucherenko@nuczu.edu.ua

Кучеренко Н.С., асистент УПА, e-mail: PDOU@nuczu.edu.ua

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ДСНС УКРАЇНИ

В статті розглядається сучасний стан проблеми психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів, здійснюються наголос на те, що існуючий навчально-виховний процес у ВВНЗ більшою мірою спрямовано на засвоєння знань, вмінь, навичок, формуванню професійно важливих якостей особистості курсантів належної уваги приділяється недостатньо. Пропонується відповідне бачення вирішення питання психологічного забезпечення професійного навчання курсантів.

Ключові слова: психологічне забезпечення, службово-бойова підготовка, екстремальні умови діяльності, професійна діяльність, психологічна підготовка.

В статье рассматривается современное состояние проблемы психологического обеспечения служебно-боевой подготовки будущих офицеров, обращается внимание на то, что существующий учебно-воспитательный процесс в вузе в большей степени направлен на усвоение знаний, умений, навыков, формированию профессионально важных качеств личности курсантов должного внимания уделяется недостаточно. Предлагаются соответствующие подходы к решению вопроса психологического обеспечения профессионального обучения курсантов.

Ключевые слова: психологическое обеспечение, служебно-боевая подготовка, экстремальные условия деятельности, профессиональная деятельность, психологическая подготовка.

Постановка проблеми. У сучасних умовах психологічна підготовка є важливою складовою всебічної підготовки курсантів до практичної діяльності, її специфіка та особливості отримали висвітлення у ряді робіт дослідників екстремальних видів діяльності, а саме: Н.Є. Афанасьєвої, Л.М. Балабанової, В.О. Лефтерова, С.М. Миронця, О.О. Назарова, Л.А. Перелигіної, І.І. Приходько, Ю.О. Приходько, О.В. Тімченко, В.Є. Хрістенко, та інш. Стрессова ситуація висуває високі вимоги до пра-

цівника ДСНС України. Курсант – майбутній офіцер, йому належить не тільки брати участь, але і керувати діями підлеглих в екстремальних умовах. Це виключно важлива сторона в його майбутній діяльності, і вона заслуговує на особливу увагу. Визначається, що виконання професійної діяльності працівників, здійснюється під впливом психологічного «тиску» тому є за необхідне визначити проаналізувати та визначити основні заходи, що сприятимуть формуванню у майбутніх працівників ДСНС (курсантів) необхідних якостей у процесі їх психологічної підготовки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На думку багатьох дослідників психологічне забезпечення навчально-виховного процесу у ВВНЗ включає наступні складові: типологізація особового складу за психологічними характеристиками, створення умов для особистісного та професійного розвитку (акмеологічний підхід), психологічна діагностика; науково-практичні психологічні дослідження, пропаганда і поширення психологічних знань. Запропоновані В.І. Осьодлом вимоги до побудови і здійсненню навчально-виховного процесу майбутніх офіцерів визначають основні напрямки психологічного забезпечення їх службово-бойової підготовки. Воно починається з психологічного обґрунтування моделі фахівця і включає вирішення багатьох завдань: від формування професійно важливих якостей курсантів, оптимального стилю навчання, вмінь та навичок самостійної роботи до вдосконалення професійної діяльності викладачів, формування навчальної діяльності.

Психологічне забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів дозволяє активізувати мотивацію курсантів під час засвоєння навчального матеріалу, особливо за рахунок прикладів його практичного застосування, зменшити дистанцію між теоретичною і практичною сторонами навчального процесу, забезпечити включення в процес службово-бойової підготовки всіх елементів психічної діяльності курсантів, забезпечити оптимальне формування розумових дій, індивідуальний підхід, реальний зворотний зв'язок між курсантами, викладачами та офіцерами на всіх етапах підготовки.

Мета статті. Дослідження особливостей психологічного забезпечення професійної підготовки курсантів ВВНЗ України.

Виклад основного матеріалу. В основі професійної майстерності майбутнього офіцера лежать, як відомо, певні знання, інтелектуальні і практичні навички. Найважливішим шляхом формування майстерності у курсантів в процесі навчання у ВВНЗ є тренування з послідовним нарощуванням кількісних і якісних показників. Отже, моральна і професійна основа психологічної стійкості у курсантів формується методами переконання і тренування. Специфічний же шлях вироблення психологічної стійкості у курсантів, що не повторює вже названі, полягає в навмисному зниженні пригноблюючого впливу напруженості на їх психі-

ку. Це і складає механізм психологічної підготовки в тій її частини, яка пов'язана з психологічною стійкістю. Форми підготовки можуть бути наступні: в ході навчальних занять, у поза навчальний час, самостійна підготовка курсантів.

Дослідження показують, що формування високої психологічної стійкості у курсантів здійснюється за наступними напрямками. Перш за все, їх загальна психологічна підготовка. Вона формує у майбутнього офіцера готовність до служби, керівництва людьми, до виконання професійних завдань. Тут провідна роль належить вихованню у курсантів ідейної переконаності, патріотизму, упевненості в перемозі. Велику роль відіграє й ознайомлення курсантів з характером майбутньої професійної діяльності.

Спеціальна психологічна підготовка направлена на підготовку майбутніх офіцерів до успішних дій у конкретних видах служби. Вона здійснюється на базі морально-психологічної підготовки шляхом проведення з курсантами таких заходів, які дозволяють перетворити напруженість, що виникає у складних ситуаціях, з чинника пригноблюючого на чинник стимулюючий. Цьому сприяє досвід успішних дій курсантів у небезпечних ситуаціях. Спеціальна психологічна підготовка курсантів ведеться з використанням конкретної техніки, тактичних прийомів дій на реальному тактичному фоні в рамках навчального плану ВВНЗ.

Слід виділити також роботу з цільової психологічної підготовки, наприклад до майбутньої діяльності. Цільову психологічну підготовку з курсантами проводять перед майбутніми тактичними навчаннями. Вона досягається психологічною мобілізацією, підйомом функціональної активності, активізацією астеничних станів у конкретний відрізок часу. Цьому сприяють підвищення відчуття відповідальності, формування установки на виконання майбутнього завдання, роз'яснення його сенсу, значення, умов, відпрацювання порядку майбутніх дій на картах, на місцевості та ін.. Суттєву роль відіграють вдосконалення і відновлення навичок, накопичення фізичних сил. Сприяючими засобами цільової психологічної підготовки є: відпочинок, виключення надмірних хвилювань у підготовчий період, нормальне харчування, а також деякі штучні прийоми (психологічна саморегуляція).

До роботи з психологічної підготовки відносяться також заходи, що вживаються у процесі виконання навчального, службового завдання, направлені на збереження фізичних і психологічних сил. Вони вносять психологічну розрядку до напруженої обстановки, знімають зайве перенапруження, стимулюють позитивні стани у курсантів. Досягається це витримкою планів дій, оптимальним режимом службової, навчальної діяльності, чергуванням праці і відпочинку, моральним стимулюванням, матеріальним забезпеченням, інформаційним контактом. Цьому ж сприяє правильне розміщення особового складу.

Психологічна підготовка курсантів може бути поділена на активну – включає все те, що здійснює формуючий вплив на них, і пасивну – те, що запобігає негативним впливам. Наприклад, попередження зустрічей з людьми деморалізованими, припинення чуток, недопущення міжособистісних конфліктів, боротьба з підривною пропагандою противника тощо.

Специфічний зміст психологічної підготовки повніше виражений у спеціальній, яка забезпечує формування у майбутніх офіцерів стійкості, готовності діяти в небезпечних ситуаціях служби, в екстремальній обстановці. Механізм цього процесу полягає в багатократному, як це виявлено експериментами, перебуванні в небезпечній ситуації, яке спочатку обмежує, скорочує, а потім і знімає пригноблюючий вплив напруженості на психіку. Звичайно, в інтересах спеціальної психологічної підготовки важко створити обстановку, яка за складом умов, що впливають на курсантів, у точності відповідала б реальній екстремальній. Але в цьому і немає необхідності. Достатньо, якщо на заняттях створюватимуться ситуації, що викликають у курсантів високу напруженість і прояви швидкості орієнтації, що вимагають від них, активності мислення, сміливості, рішучості, холонокровності та ініціативи, тобто тих якостей особи, які потрібні для дій в екстремальних умовах. Тобто, здійснюється психологічне моделювання професійної обстановки.

Необхідно враховувати, що чинники, які впливають в ході виконання професійних завдань на працівників екстремальних професій виявляються в будь-якій складній і небезпечній ситуації. Сукупною дією вони викликають стан напруженості у працівників ДСНС України.

Напруженість – один з психічних станів. Вона пов'язана з психічними процесами, властивостями й утвореннями і може пригноблювати або стимулювати їх прояв. В осіб, що знаходяться в напруженому стані, відбувається дуже помітне погіршення у пригадуванні і заучуванні матеріалу. Стан напруженості супроводжується емоційним переживанням, зокрема тривогою. Аналогічний характер носить вплив надмірної напруженості на діяльність: збільшується час реакції, погіршується точність дій, слабшає контроль. Напруженість на заняттях, як показує досвід роботи багатьох викладачів, створює постановка курсанта перед необхідністю вирішувати завдання в обмежений час, самостійно і відповідально вибирати найкращий спосіб дії з можливих. Конкретним прикладом є фронтальні опитування, на які повинен швидко і точно відреагувати курсант. Напруженість на заняттях, і, перш за все, тактичних, досягається введенням елементів безпеки.

При цьому можна говорити про деякі загальні правила використання ситуації безпеки на користь психологічної підготовки і виховання у курсантів професійних якостей. Елементи безпеки, що вводяться, повинні контролюватися, разом з тим необхідно виключити опіку з боку керівників занять. Це дозволить курсантам діяти ініціативно.

Важливо також, щоб всі курсанти справлялися із заданими вправами. Тільки за цих умов здійснюється належний психологічний гарт, з'являється обґрунтована впевненість у собі.

Щоб елементи небезпеки на заняттях служили психологічній підготовці, вони не повинні бути нарочитими, штучними. Цьому може сприяти спеціальна роз'яснювальна робота, що дозволяє подолати виникаюче відчуття умовності.

В інтересах психологічної підготовки складні ситуації, обстановку, в якій тренуються курсанти, не слід часто повторювати, перетворювати на шаблон. У подібних випадках у курсантів розвиватиметься не психологічна готовність до дій у стані напруженості, а жорсткі стереотипи реакцій, які не забезпечують належного володіння реально небезпечною обстановкою. Чималу роль у психологічній підготовці відіграє ознайомлення з наочною обстановкою майбутніх дій, з її зовнішнім виглядом. Для цього використовуються кіно, описи, імітація, макети.

Кожен викладач зі своєї дисципліни має у своєму розпорядженні арсенал форм, методів, засобів, способів і шляхів психологічної підготовки, які несуть можливість створення відповідної виховної напруженості на заняттях і при правильному їх використанні забезпечують психологічний гарт курсанта. Дуже важливо, щоб кожен викладач усвідомив значущість психологічної підготовки, вирішував її завдання. Більш того, завдання психологічної підготовки доцільно передбачати спеціальними планами в рамках програми виховання курсантів.

Психологічна підготовка курсантів здійснюється всіма видами занять зі всіх дисциплін, а також проведенням деяких спеціальних вправ.

Перш за все, розглянемо психологічну підготовку в ході навчально-виховного процесу у ВВНЗ. Вона досягається орієнтуванням, установкою, настроєм, виробленням готовності і стійкості у курсантів. Ці психологічні утворення складають педагогічну мету психологічної підготовки, здійснюваної у процесі навчання і виховання курсантів. Їх формуванням вирішуються завдання загальної і спеціальної психологічної підготовки. Психологічна підготовка у процесі вивчення курсантами суспільних дисциплін досягається тим, що у них формується життєва позиція, що складає мотиваційну основу стійкості при виконанні складної діяльності у складній обстановці, і тим, що у них у ході занять закріплюються механізми психічної діяльності, що лежать в основі високої стійкості, у складній ситуації. Завдання психологічної підготовки курсантів у ході викладання суспільних наук вирішуються зусиллями викладачів, їх розумінням і володінням необхідними прийомами педагогічної діяльності. Для цього проблеми психологічної підготовки курсантів вивчаються викладачами, є предметом обговорень на засіданнях методичних комісій, кафедр, конференцій. У першу чергу, це стосується таких навчальних дисциплін, як філософія, історія України, політологія,

історія української культури, риторика, соціологія, правознавство тощо.

Для досягнення конкретних цілей формування у курсантів психологічної стійкості і готовності діяти у складних умовах в педагогічному процесі ВВНЗ необхідно дотримуватись ряду умов: викладач повинен бути орієнтований на вирішення завдань психологічної підготовки в курсі в цілому, за кожною темою і на кожному занятті; він повинен знати необхідність, завдання, сутність і психологічні механізми формування психологічної готовності; планувати роботу з рішення завдань психологічної підготовки на кожному занятті тощо.

У процесі викладання суспільних наук формування психологічної стійкості і готовності до енергійних дій у скрутних умовах досягається глибоким роз'ясненням і засвоєнням курсантами суті соціальної ролі ДСНС України, загальних і специфічних функцій офіцера й інших питань, передбачених програмою.

Вимагаючи ґрунтовної підготовленості курсантів до кожного заняття, викладач розвиває у них ділове відношення до своїх обов'язків і сприяє закріпленню відчуття готовності, упевненого відношення до проблемних ситуацій (занять). На цій основі викладач добивається від курсантів успішної відповіді, що розвиває у них мовну активність і формує ініціативне відношення до ситуації. Спонукаючи курсантів до високої пізнавальної активності, викладач розвиває у них такі інтелектуальні і ділові якості, як гнучкість, мобільність, безперервне прагнення до досягнення завершеного і визначеного результату у різних діях. Викладач, заохочуючи успішні відповіді, розвиває у курсантів здатність негайно і по суті реагувати на питання, що ставляться, тим самим формуючи у них психологічну готовність до швидкої реакції. Ненав'язливою, стимулюючою корекцією мовлення курсанта викладач досягає розвитку у нього здатності здійснювати самоконтроль за змістом і формою доповіді, підпорядковувати думку одній меті, а значить, виразно представляти і дотримуватися внутрішнього плану дій.

Разом із позитивним впливом на курсанта в навчальному процесі, що забезпечує його психологічний гарт, викладач, як показує узагальнення передового досвіду, проводить деякі заходи, що знімають можливі несприятливі впливи: він не допускає будь-якої форми бездіяльності і відвернення від занять (що розхитує ділові якості курсанта), що проводяться шляхом спрямування і стимулювання його навчальної активності; виключає виникнення будь-яких смислових бар'єрів, переривчастості в розумінні матеріалу курсантами (що дезорганізує, знижує стійкість потоку внутрішньої активності, що є передумовою досягнення результату у всякій діяльності); не допускає втрати курсантом розуміння своєї ролі, самоконтролю, втрати займаної позиції; попереджає випадки непередготовленості курсанта до занять, що проводяться, тощо.

Будь-які навчальні заняття породжують у курсантів ті або інші

психічні стани (задоволеність, зацікавленість, байдужість, досаду, розгубленість тощо), повторення яких накладає відбиток на кожного. Загальною формулою позитивного впливу викладача на психічну діяльність курсантів у процесі проведення занять, яка забезпечує розвиток у них психологічної стійкості, є: зорієнтувати, переконати у значущості, викликати інтерес, встановити контакт, спонукати до активного осмислення, добитися безперервного розуміння і фіксації суті висловлюваного. Для глибшого з'ясування можливостей здійснення психологічної підготовки курсантів у процесі викладання суспільних наук необхідно спеціально зупинитися на деяких з них конкретніше.

У психологічній підготовці курсантів особливо значною є роль психолого-педагогічних дисциплін, таких як психологія, педагогіка, конфліктологія. Викладання цих дисциплін забезпечує формування у курсантів змістовних базових уявлень про психіку людини, роботу з людьми, широких знань про форми і методи цієї роботи, навичок їх застосування у психологічній підготовці. У цьому плані дуже ефективні всі форми навчальної роботи. Вони повинні бути розширені спеціальними заняттями, що моделюють різні службові ситуації, де могли б поглибитися знання, уявлення, навички курсантів і де вони могли б отримати досвід дій у складній обстановці міжособистісних відносин. Розробка таких занять, як показує досвід викладання психолого-педагогічних дисциплін у ВВНЗ, – справа дуже перспективна. Ці дисципліни допомагають формуванню у курсантів психолого-педагогічного складу мислення і тим самим полегшують їм подальше входження в нову систему соціально-психологічних зв'язків, яким і є процес керівництва, навчання і виховання підлеглих, що здійснюється в підрозділі.

На користь психологічної підготовки курсантів викладач повинен виключити:

- створення нездоланих для курсанта (за його досвідом, знаннями, особистими якостями) труднощів, бо це розвиває невпевненість;
- висування вимог у грубій або емоційно-напруженій формі, що розвиває емоційну нестабільність;
- продовження тем занять за наявності пропусків у знаннях попереднього матеріалу, що створює стресовий стан у курсантів.

Виконання різних розрахунків, документів, управлінських дій на заняттях з військових дисциплін сприяє розвитку вольових якостей у курсантів, дисциплінує їх. Найважливішим засобом психологічної підготовки курсантів є придбання ними досвіду активних дій у небезпечних ситуаціях. Для цього в підготовці курсантів доцільно використовувати спеціальні вправи, які можуть бути включені в тактичні заняття, що проводяться, або виконуються окремо.

Що стосується психологічної підготовки у позанавчальний час, то тут, в першу чергу, мова йде про заходи виховної та спортивно-масової

роботи. Наприклад, в години культурно-виховної, просвітницької роботи проводити перегляд художніх і документальних фільмів, де демонструються приклади високої, або навпаки, недостатньої психологічної готовності військовослужбовців та їх наслідки, з обов'язковим подальшим обговоренням з курсантами змісту побаченого. Бажано, щоб обговорення проводили офіцери, які користуються авторитетом у курсантів і мають власний досвід перебування у екстремальних ситуаціях. Великі можливості для психологічної підготовки курсантів має спортивно-масова робота. Мова йде про спортивні гуртки та секції. В першу чергу, це мають бути секції контактних єдиноборств, парашутної підготовки, регбі, ігри в страйкбол і пейнтбол тощо. Все це формує у курсанта психологічну стійкість до дій у складних умовах.

Якщо вести мову про самостійну психологічну підготовку курсанта, то тут мова, в першу чергу, йде про застосування ним методів емоційно-вольової саморегуляції, таких як самонавіювання, самопереконання, управління психофізіологічними процесами організму.

Висновки. Вищенаведене дозволяє визначити, що в повсякденному навчально-виховному процесі у ВВНЗ є великі можливості для психологічної підготовки курсантів до реальних професійних ситуації. Вирішення завдань психологічної підготовки курсантів у процесі навчання у ВВНЗ забезпечує їх подальшу ефективну діяльність щодо навчання, виховання, психологічної підготовки і керівництва особовим складом підлеглого підрозділу.

Як показує практика і досвід, система психологічної підготовки курсантів діє безвідмовно в тому випадку, якщо вона реально відрегульована, якщо здійснюється кваліфіковане керівництво нею. Суть такого керівництва полягає у впорядкованій та узгодженій взаємодії всіх суб'єктів навчання на основі загальних цілей, принципів, форм і методів на користь підготовки професіонала ДСНС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. н. 19.00.02 / І. Ф. Аршава. – К., 2007. – 38 с.
2. Бодров В. А. Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы / В. А. Бодров. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2006. – 623 с.
3. Говоруха В. В. Морально-психологічне забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : [навч. посіб.] / В. В. Говоруха, О. О. Ілляк. – Х. : Військ. інститут ВВ МВС України, 2002. – 280 с.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития / Зеер Э. Ф. – М. : Академия, 2009. – 240 с

5. Караванов А. А. Психологическое сопровождение учебно-профессиональной деятельности курсантов младших курсов военного вуза: дис. канд. психол. наук: 19.00.07. / А. А. Караванов - Воронеж, 2004. - 145 с.
6. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : [навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів] / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-центр, 2006. – 580 с.
7. Методичне забезпечення психологічного супроводження діяльності вищого навчального закладу системи МВС України / В. І. Московець, А. П. Москаленко, Д. О. Кобзін. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 240 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Arshava I. F. Emocijna stijkist' lyudini ta її diagnostika : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. psihol. n. 19.00.02 / I.F.Arshava. – К., 2007. – 38 s.
2. Bodrov V. A. Psihologiya professional'noj deyatel'nosti. Teoreticheskie i prikladne problemy / V. A. Bodrov. – М. : Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2006. – 623 s.
3. Govoruha V. V. Moral'no-psihologichne zabezpechennya sluzhbovo-bojovoї diyal'nosti vnutrishnih vijs'k MVS Ukraїni: [navch. posib.] / V. V. Govoruha, O. O. Illyuk. – H. : Vijs'k. institut VV MVS Ukraїni, 2002. – 280 s.
4. Zeer E. F. Psihologiya professional'nogo razvitiya / Zeer E. F. – М. : Akademiya, 2009. – 240 s
5. Karavanov A. A. Psihologicheskoe soprovozhdenie uchebno-professional'noj deyatel'nosti kursantov mladshih kursov voennogo vuza: dis. kand. psihol. nauk: 19.00.07. / A. A. Karavanov - Voronezh, 2004. - 145 s.
6. Korol'chuk M. S. Social'no-psihologichne zabezpechennya diyal'nosti v zvichajnih ta ekstremal'nihumovah : [navch. posib. dlya studentiv vishchih navchal'nih zakladiv] / M. S. Korol'chuk, V. M. Krajnyuk. – К. : Nika-centr, 2006. – 580 s.
7. Metodichne zabezpechennya psihologichnogo suprovodzhennya diyal'nosti vishchogo navchal'nogo zakladu sistemi MVS Ukraїni / V. I. Moskovec', A. P. Moskalenko, D. O. Kobzin. – H. : Nac. un-t vnutr. sprav, 2004. – 240 s.